

*Sphaera octava. Mýty a věda o hvězdách I–IV*, edd. Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA – Lenka PANUŠKOVÁ, Artefactum – Academia, Praha 2013

199 + 228 + 324 + 435 s., ISBN 978-80-86890-56-2; 978-80-200-2351-3

Reprezentativní soubor knih *Sphaera octava* si zaslouží pozornost badatelů různého zaměření. V tetralogii zaměřené na antické a středověké vnímání hvězdné oblohy na osmé sféře si své najde zájemce o antickou mytologii, klasický filolog, historik astronomie a astrologie i dějepisec umění. Jde o shrnutí prací klasické filoložky, historika astronomie a dějepisce umění, před jejichž důkladností i před vzorným grafickým i knihařským provedením musí recenzent smeknout.

V prvním a druhém dílu se bude nejlépe cítit zájemce o antickou mytologii a amatérský astronom. Obsahem prvního svazku je překlad Pseudo-Hyginových *Bájí* (neboli *Genealogií*). Autorkou překladu, kvalitního úvodu i rejstříku je Alena Hadravová, která připravila také skvostnou výtvarnou přílohu, jež přináší ukázky mytologických maleb z Pompejí a Herculanea. Druhý díl přináší český překlad Hyginova prozaického díla *O astronomii*, Pseudo-Eratosthenových *Zhvězdění* a druhé vydání Arátovy didaktické básně *Jevy na nebi* v překladu Radislava Hoška. V úvodu svazku Alena Hadravová prezentuje problematiku Hyginova autorství spisů *O astronomii* a *Báje*. Protože se soustředila na výklady o souhvězdích také u jiných autorů, než je Hyginus, má svůj význam i tabulka uvádějící pořadí, v jakém se u vybraných spisovatelů objevuje popis jednotlivých souhvězdí a dalších nebeských jevů. Cenné jsou také poznámky k překladům a rejstříky.

První dva literárně-mytologicky laděné svazky tvoří předstupeň svazkům následujícím, od antických textů se posouváme do středověku. Texty inspirované Arátem, Pseudo-Eratosthenem, Hyginem a dalšími přecházely jako exkluzivní vědění do arabského a byzantského světa, který navázal spojení s jižní Itálií. Autoři se snaží zorientovat v komplikované rukopisné tradici a editují bohemikální text neznámého pokračovatele Michaela Scota, jenž ztělesňuje učenost dvora Fridricha II. Štaufského. Ve třetím svazku Alena Hadravová využívá rukopis pražské Národní knihovny XXVI A 3 obsahující Traktát o uspořádání stálic na nebi, aby mohla „ukázat a dokumentovat tradice a postupy, jakými středověcí autoři zpracovávali antickou látku, co a jak z ní přebírali, co potlačovali, co přidávali, jak látce rozuměli.“ (s. 45) Při analýze tohoto textu postupuje od využití tzv.

parapégmat (viditelnost souhvězdí v jednotlivých dnech roku) přes astrologické pasáže k nalezení nových zdrojů mytologických výkladů anonymního traktátu. Její exkurs do astrologické terminologie však nepoučenému čtenáři přináší řadu potíží. Diskutabilní je již její užívání pojmů souhvězdí a (zodiakálních) znamení bez rozlišení, spojené pomlčkou nebo spojkou „či“ (s. 46). Hadravová je přesvědčena, že zvířetníková souhvězdí se z nauky o hvězdné obloze nad našimi hlavami postupně vymanila a začala se (ve středověku) vykládat téměř výhradně v astrologicko-medicínském duchu (s. 54), což shrnuje ještě na s. 64 tezí, že nejvýraznějším dodatkem, který středověcí autoři do Hygina přidali, jsou především astrologické výklady. Podle mého názoru však do vztahu středověké astrologie a astronomie vnáší novověké koncepty. Podívejme se na vznik spisů Michaela Scota. Jak známo, *Liber de signis* byl součástí *Liber introductorius*, resp. *Liber quatuor distinctionum*, takže posuzovat obsah spisu anonymního Michaelova pokračovatele má smysl zejména z hlediska komplementarity vůči tomuto dílu. Obsahové shody či odlišnosti tohoto anonymního spisu ve vztahu k Firmiku Maternovi, Tomassu Campanellovi či Pavlu Židkovi tedy nejsou zdaleka tak důležité. Jinými slovy, ze vztahu mezi antickými spisy o souhvězdích a středověkými traktáty na podobné téma lze stěží vyvodit závěr, že středověcí autoři do Hygina přidali především astrologické výklady (s. 64), jestliže nevezmeme v úvahu alespoň primární zaměření celého *Liber introductorius*. Jak připomíná Daniel Špelda (*Astronomie ve středověku*, Ostrava 2008, s. 11), „astronomie byla [ve středověku] vnímána jako pomocná, užitná disciplína, která poskytuje prostředky pro vytváření astrologických předpovědí.“

Ve středověké tradici je také patrný jiný vztah k mýtům o hvězdách než u antických autorů včetně Hygina, vyjádřený ve větě „podle básníků, kteří byli zvyklí moudrost astronomie ukrývat v hádankách“ (s. 71). Odvolávat se na antické básníky (*secundum poetas*) přinášelo danému textu jen malou autoritativní oporu, přinejmenším v raném středověku. Od doby vstupu arabské vzdělanosti do latinské literární kultury se důraz kladl na praktickou využitelnost astrologie při melotézii a flebotomii, čímž výklady vesmíru *secundum poetas* poněkud ztratily na významu. Těmito poznámkami ovšem nechci a ani nemohu zvrátit celkově pozitivní hodnocení třetího svazku, kde najdeme pečlivou edici i překlad anonymního Scotova pokračovatele. Zmínil bych snad jen dvě nepřesnosti: slovní spojení *influenciis et aspectibus* ve větě *sensualitas humana astrorum influenciis et aspectibus inclinatur* je správnější přeložit

„vlivy a aspekty hvězd“ než „vlivem a postavením hvězd“ (s. 179). Pojem *primum mobile* lze stěží přeložit jako „první hybatel“ (s. 180), poněvadž toto substantivum není maskulinem, a nemělo by tedy implikovat životnou osobu, nýbrž jde o neživotnou sféru, tedy spíše „první pohyblivé“. Další pasáže jsou věnovány ikonografii hvězdného nebe od antiky po středověk. Zatímco Alena Hadravová se zaměřila na vybraná souhvězdí, z nichž některá Michael Scot odvozuje odlišně či dělí na nové konstelace, Lenka Panušková důkladně probírá ikonografii sedmi středověkých planet. To vše se zevrubnou znalostí pramenů, literatury a s kvalitními obrazovými reprodukcemi.

Poslední část souboru přináší nejprve edici a český překlad as-Súfiho Katalogu hvězd, opírající se hlavně o iluminovaný rukopis DA II 13 knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově (včetně barevných reprodukcí obrazů souhvězdí). *Catalogus stellarum fixarum* a jeho překlad se dá jen těžko zhodnotit, dokud není ve druhé části svazku patrné, k čemu bude využit. Tento záměr začíná být zřejmý v kapitole nazvané Astronomické přístroje v antice. Erudovaný výklad, který českým čtenářům představuje také multifunkční a mimořádně promyšlený antický mechanismus z bronzu, nalezený v moři u Antikythery, předchází pasáží o tzv. přemyslovském nebeském glóbu, který autoři označili za první dochovaný glóbus středověké Evropy, a proto se k němu snažili najít starší analogie. Podle rozdělení astronomických přístrojů na pozorovací a demonstrativní je nebeský glóbus přístrojem demonstrativním, z něž je možné odečítat vzájemné úhlové vzdálenosti hvězd nebo na základě změřených vzdáleností planet od blízkých hvězd určit jejich postavení. Souřadnicové sítě vynesené na glóbu umožňovaly určovat časy východů a západů nebeských těles. Glóby ovšem měly také reprezentovat vědění a moc svých vlastníků (s. 241).

Alena a Petr Hadravovi se shodují se staršími názory, že přemyslovský glóbus přešel do sbírek českých králů ve 13. století, jeho vznik však spíše než ke dvoru Alfonse X. Moudrého vztahují ke dvoru Fridricha II. v jižní Itálii, který udržoval styky jak s byzantským, tak s arabským kulturním okruhem. Velmi důkladně srovnávají ikonografii glóbu s antickými prameny, ale především – a v tom je snad hlavní přínos propojení humanitních a matematických pohledů – posuzují přesnost umístění hvězd a souhvězdí vůči as-Súfiho a Ptolemaiovu katalogu hvězd i vůči polohám v Almagestu. Konstrukce přemyslovského glóbu odpovídá Ptolemaiovu návodu na stavbu tzv. univerzálního (precesního) glóbu, který se

nevyráběl ani v minulosti, ani dnes. Oproti Ptolemaiovu katalogu jsou zde nebeská tělesa zanesena se střední chybou menší než jeden milimetr, přičemž graficky respektuje také magnitudy jednotlivých hvězd (s. 360). Otázku praktického využití přístroje autoři nechávají poněkud stranou, naopak v celém souboru knih přesvědčivě demonstrují návaznost středověkého vědění na antické poznatky.

Závěrem je třeba vyzdvihnout promyšlenou koncepci souboru *Sphaera octava* a důkladnost, s níž autoři jdou až na naklad problémů. Celkové jde o mimořádné dílo, které se nechte snadno a občas se lze ztratit v záplavě detailů. Jak už bylo řečeno, jednotlivé části mohou oslovit různě zaměřené badatele, zejména mimo Českou republiku, a proto by bylo více než žádoucí, aby některé pasáže vyšly také ve světovém jazyce. Jediné, co v knihách, zejména III. a IV., skutečně postrádám, je totiž cizojazyčné resumé.

ZDENĚK ŽALUD

František ŠMAHEL, *Alma mater pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Karolinum, Praha 2016

616 s., ISBN 978-80-246-3203-2

V roce 2007 vydalo nakladatelství Brill výbor německy a anglicky psaných studií Františka Šmahela k dějinám pražské univerzity. Zahraničním badatelům se tak dostal do rukou korpus textů vzniklých v průběhu padesáti let, v nichž autor zásadním způsobem přispěl k poznání dějin pražské univerzity od jejího založení do konce 15. století. Výbor českých Šmahelových textů k dějinám pražského vysokého učení nazvaný *Alma mater pragensis* se s brillovským kryje jen zčásti. V německo-anglickém je více kladen důraz na studie, v nichž autor zkoumal projevy realistické filozofie na pražském vysokém učení, v českém naopak najdeme všechny autorovy texty, jež se zaobírají správnými dějinami univerzity. Škoda, že ani do jednoho souboru nebyla zařazena rozsáhlá monografie *Pražské univerzitní studentstvo v předrevolučním období 1399–1419* z roku 1967, jež dodnes představuje stěžejní dílo, které pozměnilo všechny starší pohledy na *natio bohemorum* v jeho sporech s ostatními univerzitními národy. Z autorových prosopografických studií byla do českého svazku zařazena velmi cenná úvaha o složení mistrovských kolejí, o mistrech a studentech lékařské fakulty a polozapomenutá práce o artistických